

„Odklizeno bylo vše, co by jen poněkud mohlo zodpovědnost způsobiti“

Regulace fondů žákovských knihoven obecného školství
v poslední třetině 19. století
Věra Brožová

Literaturu primárně určenou dětem a mládeži, a stejně tak celou oblast výchovy nedospělých, vždy doprovázely (a doprovázejí) regulativy nesené z různých stran. V oblasti institucionální, školské výchovy jsou nastaveny nejviditelněji. Vycházejí z ideální (a zhusta unifikované) představy o tom, jak a jakými prostředky formovat vztah k dobové společnosti a k jejímu uspořádání, jaké ctnosti u vychovávaných rozvíjet a pěstovat, co vnímat jako zavrženíhodné a nežádoucí. Protektorský přístup ospravedlňoval v 19. století výraznou reglementaci dětské četby ze strany státu i z pozic učitelů samých a argumentoval též nutnou ochranou dítěte před jevy v nejširším smyslu slova eticky pochybnými. Nejvýrazněji se uplatnil prostřednictvím školní žákovské knihovny, ceněné instituce, vnímané už v obrozenském procesu jako důležitý nástroj národní výchovy. Ta s institucionální i obsahovou reformou obecného školství, nejnižšího článku povinného vzdělávání v monarchii, který nově zahrnoval síť škol obecných a měšťanských, získala specifické postavení, umožňující restriktivní kontrolu jejich knižních fondů.¹

Poslání žákovské knihovny po roce 1869

Reforma obecného školství, vyhlášená říšským zákonem č. 63 ze 14. května 1869 (tzv. Hasnerovým), jež mimo jiné nově uzákonila povinnou osmiletou školní docházku, zahrnula žákovskou knihovnu již ve svém prozatímním *Řádu školním a vyučovacím pro obyčejné školy obecné* mezi povinné vyučovací pomůcky každé školy.² Šlo o krok inovativní, který souzněl s někdejšími nesystémovými snahami rady českých obrozenských mecenášů a zjevně směřoval též k posílení osvěty a k rozšíření žádoucí četby v obcích, kde škola stála. *Řád knihoven na školách obecných* vydaný roku 1872 povoloval zápůjčky ze školní knihovny též „členům školní obce, kteří škole již odrostli“, a místní školní úřad směl rozhodnout, za jakých podmínek se mohou půjčovat knihy dospělým.³

1) K tématu srov. též Marta Konířová: „Knihy přímo za škodlivé označeny býti musily. Cenzura českých školních knihoven v době Rakouska-Uherska (1867–1918)“, in *Bibliotheca Antiqua 2012. Sborník z 21. konference 7.–8. listopadu 2012 Olomouc*, Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci – Sdružení knihoven České republiky 2012, s. 239–244; táž: „Škola rozsévá, knihovny zavlažují, úřady plejí (školní knihovny v 2. polovině 19. století a jejich dvojí revize)“, *Krok 10*, 2013, č. 3, s. 54–58.

2) „Nařízení, vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování z dne 20. m. srpna l. 1870, č. 7648, jímžto se vydává řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné“, in *Zákony školské*, díl 3, sv. 1, *Vynesení, rozhodnutí a nařízení ministerská*, Praha, Ústřední spolek jednot učitelských v Království českém [1905], s. 24–54, zde hlava X, s. 50.

3) „Vynesení c. k. zemské školní rady z dne 18. m. března l. 1872, č. 16028 ex 1871, v příčině zřízení knihoven školních“, *Věstník vládní u věcech škol obecných v Království českém* 2, 1872, č. 4, s. 37; „Řád knihoven na školách obecných“, tamtéž, s. 39–40, zde s. 40.

Hlavním účelem žákovské knihovny obecného školství však bylo „poskytovat školní mládeži prostředků, aby čítajíc užitečné spisy, rozumové a mravní vzdělání své zvelebovala“.⁴ Vedení žáků k četbě mělo tedy naplňovat racionální koncept herbartistického výchovného vyučování a rozvíjet žádoucí ctnosti, jmenovitě „aby mládež mravně se chovala, aby měla zalíbení v povinnostech, aby počestně smýšlela a byla vlídná; též v ní má hleděti buditi mysl pro obecnost [tj. sociální smýšlení, VB] a lásku k vlasti [tj. vlast širší i užší, VB]“ a utvářet „přímý a šlechetný charakter“.⁵ Pokud na počátku dvacátého století v mezích možného nakonec nesměle prorážel do školní výchovy též důraz na estetické vnímání světa, pak pouze ve spojitosti s etickým rozměrem umění, kde krása koexistuje s dobrem a „pravdivostí“, jak to vymezoval i definitivní *Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské*, vydaný však až roku 1905. Podle jeho § 72 měla škola pěstovat „mysl pro všechno pravdivé, dobré a krásné“ a snažit se vychovat „přímou, šlechetnou povahu“ tak, že bude rozvíjet všechny její „dobré stránky“: „přímost, pravdymilovnost, slušnost, spořivost, cit pro povinnost a čest, důvěru v sebe, strídmost a sebeovládání“. Cílem školní výchovy za „spolupůsobení otcovského domu“ bylo podle předchozího § 71 „zjednání širokého a pevného podkladu pro výchovu řádných lidí a členů lidské společnosti“. Vlivem novely školského zákona z roku 1883 byl nově a explicitně uveden důraz na „výchovu náboženskomravní“: škola měla žáky učit zejména „bázní boží, úctě k císaři pánu a nejvyššímu císařskému domu, vážnosti k zákonům a státnímu pořádku, lásce k rodnému lidu a společné vlasti, jakož i náboženské a národní snášenlivosti“.⁶

Ve školském chápání umění (a převážně literatury) byla jedním z důsledků těchto direktiv inklinace ke konzervativnější, tzv. ideální podobě realismu a jeho typizaci skutečnosti. To se odrazilo i ve složení školních knihovnických fondů. Legislativa a další závazná nařízení přitom odpovědnost za správu a obsah knihoven od počátku přesunuly na učitele.

Sledujeme-li postupy přispívající k regulaci v této poměrně úzce vymezené oblasti, zjišťujeme, že měly překvapivě široký okruh dopadů. Školní žákovská knihovna (a státem reglementovaná četba nedospělých vůbec) ovlivnila nejen školní výchovu a vzdělávání, ale postupně i činnosti probíhající v rámci dobového spolkového sdružování učitelstva; masivně působila též na českou vydavatelskou politiku i nově vznikající intencionální produkci pro děti a mládež. Tu totiž ve většině případů opět tvořili praktikující učitelé či autoři spjatí se školstvím a výchovou, kteří již ke konci sedmdesátých let 19. století začali závratnou rychlostí publikovat a svou odbornost se snažili demonstrovat původní výchovnou tvorbou v samostatných knižních titulech i v příspěvcích do časopisů pro děti. Učitelská tvorba se poukazy k národně výchovným hlediskům snažila nahradit čtenářsky oblíbené dějové a dobrodružné překladačové (převážně německé) tituly, populární i v širších lidových vrstvách. Literární činnost praktikujících pedagogů pak zaručila nakladatelům

4) Tamtéž, s. 39.

5) „Nařízení, vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování z dne 20. m. srpna l. 1870, č. 7648“, cit. dílo, zde hlava IV, s. 30–31.

6) „Nařízení ministerstva věcí duchovních a vyučování ze dne 29. září 1905, čís. 13 200, jímž se vydává definitivní řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské“, cit. dle *Zákony školské*, díl 3, sv. 2, Praha, Ústřední spolek jednot učitelských v Království českém [1905], s. 952–1061, zde hlava VII, s. 986.

propagaci konkrétních textů a doporučení učitelských komisí pro zařazení knihy do žákovské knihovny posléze vytvořilo zvláště příznivé podmínky pro její odbyt.

První obsahová revize fondů školních knihoven

Ještě roku 1875 si inspektor Dominik Ryšavý při povinné okresní školní poradě hořovického školního okresu stěžoval:

Nahlédl jsem do jedné knihovny, která slušný počet kněh na papíře vykazuje; a co spatřil jsem? Hromady všelikého papíru, houfy not, notně prachu a knihy ovšem také, nevázané, rozedrané, nečíslované, a jen ty pořádné, které se buď málo čtly, aneb již vázané darované byly. [...] Všechny knihy, které tu jsou, se důkladně prohlednou; co již zastaralé a roztrhané, budiž vyloučeno. Ostatní ale se řádně upraví a dle toho nový seznam sepíše.⁷

V prvních letech po institucionalizování knihovny jako důležité školní pomůcky se tedy u stávajících knihoven zjevně sledovala spíše jen formální a administrativní stránka a méně se přihlíželo k povaze a případné výchovné nevhodnosti spravovaných spisů, kterou inspektor Ryšavý ani nekomentoval.

Rok 1875 však přinesl do obecného i středního školství plošnou revizi vyučovacích pomůcek a učebnic. Pro české obecné školy byly až do roku 1907 jedinou učební příručkou pro všechny předměty čítanky, specializovaných učebnic využívaly jen měšťanské školy. Všechny tituly byly striktně předepsány, schvalovány ministerstvem a zveřejňovány v zemském *Věstníku vládním u věcech školství obecných*. Lednový výnos zemské školní rady přesto revizi zdůvodňoval častým zneužíváním pomůcek (nejen učebnic dějepisu, zeměpisu a map, ale též ilustrací) tak, že údajně „k neoprávněným a povážlivým záměrům politického, národního a církevního druhu přispívaly“.⁸ Brzy došlo i na možný „závadný obsah“ knihovnických fondů, a to výnosem ministra č. 315 z 12. července 1875.⁹

Výnos chválil utěšené zakládání a rozšiřování knihoven v dotčených ústavech, zdůraznil však, že knihovna dostojí svému účelu pouze tehdy, pokud se u ní bude přísně hledět k pedagogickým zásadám a čtenářské přiměřenosti podle charakteru ústavu a chápavosti žáků. Proto „odstraněny býti musí všechny takové knihy, kteréž by oddanost k nejvyšší dynastii, patriotický cit aneb vážnost k vlasteneckým zřízením [míněna je zřetelně vlast širší, VB] urážely“.¹⁰ Výnos zde vycházel z říšského trestního zákona č. 117 z 27. května 1852¹¹ a směřoval nepochybně nejen k učitelským aktivitám při zakládání nových knihoven, ale

7) Ngr. [= Josef Ninger]: „Z Hořovicka. (Okresní učitelská porada)“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 39–41, s. 466–468, 481–483, s. 495–496, zde s. 481–482.

8) „Vynesení c. k. zemské školní rady z dne 27. ledna 1875 č. 1807, v příčině dohlížení ku knihám a prostředkům učebným na obecných a měšťanských školách“, in *Zákony školské*, díl 4, sv. 1, *Vynesení, nařízení, usnesení a rozhodnutí c. k. zemské školní rady, c. k. místodržitele a c. k. finanč. ředitel. zemského*, Praha, Ústřední spolek jednot učitelských v Království českém 1904, s. 259–260, zde s. 260.

9) „Nařízení c. kr. ministra duchovních záležitostí a vyučování z dne 12. července 1875, č. 315 C. U. M., v příčině výběru kněh do knihovny pro žáky na obecných a měšťanských školách a o dozoru nad tím“, *Věstník vládní u věcech škol obecných v Království českém* 5, 1875, č. 7, s. 99–100.

10) Tamtéž, s. 100.

11) *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství rakouské, vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák. Se zákonem o tisku atd.*, Praha, Eduard Grégr 1873.

těž k prověření beletrie a naukové literatury těch škol, kde byla knihovna (obvykle díky odkazům a darům) založena již před platností říšského zákona o obecném školství z roku 1869. Výnos počítal s individuální zodpovědností učitele za vedenou knihovnu a uváděl konkrétní tresty, které měly následovat, pokud inspekce ve fondu školní knihovny našla závadný svazek.

Učitelská cenzura žákovských knihoven po roce 1875

České učitelstvo, stejně jako většina národa, bylo zjevně nakloněno eliminaci všeho, co by poškozovalo zájmy užší vlasti, tedy i vylučování všeho s tendencí „prušáctví“ či velkoněmectví. Nebezpečí snah uskutečnit velkoněmeckou myšlenku parlamentní cestou v roce 1848 (frankfurtský sněm) i prusko-rakouská válka v roce 1866 byly stále ještě živé. Žákovské knihovny však v hojně míře obsahovaly tendenční texty pro děti z pera německých autorů, zvláště pak čtenářsky oblíbené prózy Karla Gustava Nieritze (byť v úpravě vlastence Františka Bohumila Tomsy). Zvláště dobrodružné příběhy s dětskými postavami zde často adorovaly statečnost malých hrdinů i vojsk pruské armády, jež je zbavovala strážní a navracela jejich rodinám. Nakladatelé ve snaze tyto vrstvy textu oslabit přistupovali k dalším úpravám Nieritzových prací, vlastně už de facto k volnějším adaptacím, pro něž angažovali české pedagogy. Jak se posléze ukázalo, tzv. nieritzovky byly v Čechách četbou natolik populární, že se nakladateli Bedřichu Stýblovi, mimo jiné vydavateli edice Zahrada budečská a *Časopisu učitelk*, vyplatilo vydat je podruhé, ba i ve třetím vydání v souvislé řadě a angažovat pro jejich úpravy renomovaného pedagoga Karla Bulíře.¹² Osobně odpovědní správce knihovny a ředitel školy ale mohli sotva přehlédnout, že jistou závadnost mohou vykazovat i literární spisy s jinou akcentací, zvláště pověsti a povídky s motivy z českých dějin. Řešením se v této situaci stala koexistence dobrovolné pedagogické cenzury se závaznou restrikcí danou říšskými a zemskými školskými úřady. Učitelé se pokusili zasáhnout sami, s odkazem na vzorné dodržování legislativních nařízení. Fakticky však zajisté též předjímalí možné problémy, které mohly padnout na individuálně rozhodujícího učitele.

Pražští učitelé tak poprvé využili hlasu, který jim umožňovala každoroční okresní učitelská konference („učitelská porada“) zástupců jednotlivých škol. Tato instituce byla dosud vnímána spíše jako informativní, popřípadě hodnotící: probíhala pod vedením zástupců okresní školní rady a podle pedagogického tisku zde největší prostor zabíraly reference školních inspektorů. Ze zákona však měla také být místem metodicky školicím, prostorem pro rozpravy o případných výukových inovacích. V roce 1875 tedy na pražské konferenci uspěl návrh, aby si shromáždění učitelé ze svého středu zvolili komisi, která bude beletrii pro žákovské knihovny sama pravidelně posuzovat. Vznikl tak Výbor ku zkoumání spisů pro mládež, který měl čtyřadvacet členů.

Složení přezkumné komise není snadné zjistit. Zřejmé je, že v prvním roce referovali o seznámech doporučených a vyloučených spisů v pedagogickém tisku „P. F. Blanda“ a „p. Zeman“ (zřejmě František Antonín Zeman, agilní člen učitelských i jiných korporací, spisovatel pro děti a mládež, který v té době učil na škole u Maltánů).¹³ Roku 1878 je

12) Karl Gustav Nieritz: *Sbírka Nýricových spisů*, sv. 1-48, Praha, B. Stýblo [1870-1887?].

13) „Učitelská okresní konference v Praze“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 51-52, s. 615-617, 631, 8, 1876, č. 1, s. 9-11, zde s. 631.

František Zeman uváděn už jako tajemník a komisi předsedá František Vrba, řídicí učitel u sv. Haštala.¹⁴ Roku 1886 je uváděn předseda komise Josef Sokol a jednatel Jan Dolenský,¹⁵ v roce 1888 pak předseda komise Zeman s týmž jednatelem předkládají pražské okresní školní radě seznamy kontrolovaných knih;¹⁶ Dolenský se v oblasti propagace řádných spisů a vzorných knihoven pohybuje i v devadesátých letech.¹⁷

Důležitost a nenahraditelnost pražské komise, jejíž závěry byly zveřejňovány v učitelských spolkových časopisech, zdůrazňovala už jedna z prvních příruček, které ve druhé polovině 19. století měly pedagoga provést nástrahami vedení školní knihovny. Publikace učitele Františka Vlastimila Kodyma *Rady a pokynutí o zařizování a správě knihoven* přistupovala k činnosti komise pragmaticky:

V uvážení obtíží, jakéž by plnění nařízení tohoto [tj. učitelovo přijetí osobní odpovědnosti za nezávadnost knižního titulu podle ministerského výnosu z roku 1875, VB] **jednotlivci** knihovnu zařizujícímu přineslo, zvolila konferencí učitelstva pražského ze členů svých zvláštní výbor ku prozkoumání spisů pro mládež v příčině knihoven školních, jenž knihy, které za vhodné a mládeži přiměřené byl uznal, „**schvaluje**“ (schválené knihy oznamuje pak v časopise *Posel z Budče a Beseda učit[elská]*). **Schvalování výborem tímto je tedy dobrodinním, ale nikoli nějakým úředním vynesením, jak leckdes dosud se myslí.** Každý učitel může „schváliti“ knihu sám, ale – potvrdí to, jak udáno, pamatuje, že všechnu zodpovědnost za to na se béře.¹⁸

První seznam knih pro mládež byl vydán roku 1875¹⁹ a informoval o sto padesáti třech prověřených titulech, které dělil do tří kategorií podle věku předpokládaných čtenářů: první stupeň označoval četbu pro děti šesti až devítileté, druhý pro žáky ve věku deset až dvanáct let a třetí pro čtenáře ve věku dvanáct až čtrnáct let. Učitelstvo se tu však dovědělo spíše o knihách, které se již ve fondech pražských knihoven vyskytovaly. Dobrozdání komise jich navíc vyloučilo jen minimum – snad též z toho důvodu, že posuzovatelé hodnotili knihovny, v nichž sami působili. I v pozdějších letech byly poznámky k vyloučeným spisům kusé. Nakonec ustaly úplně a komise posléze zůstala jen u knih doporučených,

14) Archiv hlavního města Prahy (AHMP), Magistrát hlavního města Prahy I (MHMP I), referát VI, 1871-1895, kt. 26, sign. 62/1, seznam spisů kontrolovaných pro žákovské knihovny zasláný Výborem ku zkoumání spisů pro mládež okresní školní radě [1878], podepsání F. Vrba (předseda) a F. Zeman (tajemník).

15) Srov. „Z výboru pro zkoumání spisů pro mládež v Praze, dne 6. listopadu 1886“, *Beseda učitelská* 18, 1886, č. 48, s. 673.

16) AHMP, MHMP I, referát VI, 1871-1895, kt. 12, sign. 13/1, První seznam Výboru ku zkoumání spisů nové rady, 29. 5. 1888.

17) Jan Dolenský: *Průvodce četby mládeže. Kritické rozhledy po písemnictví pro mládež se zvláštním zřetelem k jeho hodnotě pedagogické a didaktické spolu s rádcem pro knižnice školní*, Praha, vl. n. 1897.

18) František Vlastimil Kodym: *Rady a pokynutí o zařizování a správě knihoven*, Praha, Mamert Knapp 1881, s. 8 (připojen seznam schválených knih pro knihovny školní, vydaných nákladem knihkupectví M. Knappa v Karlíně).

19) „Seznam knih pro mládež, které výbor, okresní školní poradou pražskou ku prozkoumání spisů pro mládež zvolený, bedlivě prohledl a zakoupení jich pro knihovny školní schvaluje aneb z půjčování mládeži zrazuje“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 45, s. 543-544; „Seznam schválených knih pro mládež“, tamtéž, č. 46, 51, s. 555-560, 621-622.

u vydávaných novinek. Do jaké míry šlo o alibismus, o dobré vztahy s autory, pedagogickými kolegy či nakladateli a knihkupci, lze jen odhadovat.

Do roku 1886, kdy již byla v plném proudu druhá plošná purifikace žákovských knihoven,²⁰ vzniklo devět seznamů, jež *Posel z Budče* a *Beseda učitelská* uveřejňovaly na pokračování – konec posledního, devátého seznamu byl uveřejněn ještě v roce 1887.²¹ *Učitelské noviny* sestavily všechny tyto seznamy do jediného celku, řazeného abecedně podle titulů.²² Na jeho základě můžeme konstatovat, že pražský Výbor ku zkoumání spisů pro mládež za dvanáct let jmenovitě evidoval čtyři sta sedmdesát jedna schválených „různých spisů“ všech literárních druhů a pouhých dvacet osm titulů neschválených, a to bez udání důvodu. Vedle toho plošně doporučil pro všechny tři věkové stupně spisy bavorského lidovědychně orientovaného katolického pedagoga a spisovatele pro mládež Christopha von Schmidta, mimo jiné též čestného doktora pražské univerzity z roku 1849.²³ Překvapivě byly tyto spisy schváleny v úpravě Josefa Pečírky, pozdějšího lékaře, spisovatele a překladatele, jenž byl jako učitel gymnázia v padesátých letech perzekvován. Dalším plošně doporučeným titulem byl periodický almanach pro dospívající dívky *Zlaté klasy* (s výjimkou ročníků 1867, 1868²⁴ a 1875), abonovaný prostřednictvím Dědictví sv. Ludmily, dále almanach téže provenience pro děvčátka *Zlaté lístky* a „většina knih Dědictví maličkých v Hradci Králové“, knižnice s výrazně katolickou tendencí.

Větší část neschválených knih představují dějové prózy starší provenience (Karl Gustav Nieritz v úpravě Františka Bohumila Tomsy či Jakuba Malého) nebo tituly spíše lidovědychné, ač operují označením „pro dospělejší mládež“ (Wilhelm Bauberger – v seznamu uváděn jako Baunberger). Přesto několik titulů překvapí: například oblíbená, pověsti blízká humoristická próza německého romantika Wilhelma Hauffa *Hospoda v lese Špessartském* v adaptaci Františka Vlasáka (1876); v tomto případě k vyřazení pravděpodobně přispěla i jazyková podoba převodu z pera tohoto autora starší generace. U většiny z uvedených knih se podařilo v dílčích seznamech dohledat zdůvodnění jejich závadnosti; bývá však jen vágní, s minimální výpovědní hodnotou. Stejný důvod jako u Hauffa, doplněný zřejmě též o výhrady proti rozvernému lidovému humoru, vyřadil patrně i *Valašské národní pohádky* Františka Bayera (1875); seznam však jako zdůvodnění uvádí jen lakonické „obsah závadný“. Nepřízeň postihla i povídku Eduarda von Ambacha z amerického Západu *Otročník aneb Rozum bez srdce* (1871) v adaptaci vlasteneckého učitele Josefa Věnceslava Vlasáka. Ač brojila proti otrokářství, bylo jí vytýkáno, že „obsah nešlechťuje, spíše mysl čtenářovu otupuje, řeč nesprávná“. Povídka *Královna plesu* (1874), již pro „malé dívky“ sepsala Věnceslava Lužická, se potýkala s výtka: „Nehodí se pro mládež, chybná jsouc

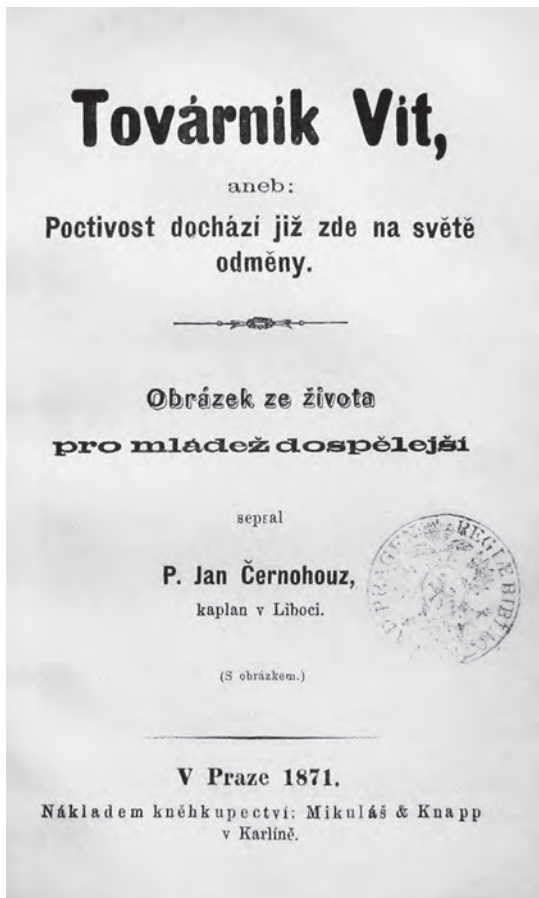
20) „Vynesení ministra záležitostí duchovních a vyučování ze dne 16. prosince 1885, č. 23324 svědčící všem zemským úřadům školním v příčině přehledky knihoven žáků na obecních a středních školách“, *Věstník vládní u věcech škol obecných u Království českém* 16, 1886, č. 1, s. 3.

21) [„Výbor ke zkoumání spisů pro mládež“ a pro knihovny školní doporučil...], *Beseda učitelská* 19, 1887, č. 12, s. 166–167.

22) „Seznam kněh jež školním knihovnám schvaluje výbor, zvolený pražskou okresní konferencí ku prozkoumání spisů pro mládež“, *Učitelské noviny* 4, 1886, č. 9, s. 105–112.

23) Christoph von Schmid: *Křištofa Šmída veškery spisy pro mládež a přátele její*, 61 svazků, Praha, B. Rohlíček, poté Rohlíček & Sievers [1850–1870].

24) V těchto dvou ročnících vycházel na pokračování deník dvacetileté dívky, tedy četba pro mládež obecných škol nepřiměřená, viz „Seznam knih pro mládež“, cit. dílo, s. 621.

Továrník Vít, aneb: Poctivost dochází již zde na světě odměny Titulní strana povídky Jana Nepomuka Černohouze, kterou Výbor ku zkoumání spisů pro mládež nedoporučoval k zařazení do školních knihoven.

Zdroj: Jan Nepomuk Černohouz: *Továrník Vít, aneb: Poctivost dochází již zde na světě odměny*, Praha, Mikuláš & Knapp 1871.

recenzi titulu.²⁷ Černohouzova povídka *Sláva a záhuba rodu Vršovců* (1871), odsouzená slovy „čtenář se tu nedočte ničeho, než samých nectností“,²⁸ později sloužila jako jeden z negativních vzorů při prosazování nového typu historické narace u povídek i naučných dějepisných textů, jež směřovala k patetické persvazivitě a citovému vlasteneckému zajetí a vyhýbala se drastičtějším scénám.

jak v příčině pedagogické, tak i ve mluvě.“ Lužická zjevně nezohlednila, že výnosy a nařízení zakazovaly dětem účastnit se veřejných tanečních zábav, a pedagogové brojili též proti domácím dětským plesům, kde se děti cvičily v tanci a společenském chování²⁵ – i když se v její próze jedná pouze o ples panenek a morální vítězství chudého děvčátka nad bohatšími kamarádkami.

Setrvalou nepřítelkou pak komise stíhala P. Jana Nepomuka Černohouze, kněze sloužícího v té době v příměstských farnostech Prahy, za časů konkordátu však školdozorce boleslavského školního okresu. Jeho prózy se v recenzích pedagogů staly přímo prototypem škodlivé literatury. Například vyloučení rozsáhlejší povídky *Továrník Vít, aneb: Poctivost dochází již zde na světě odměny* (1871) doprovázelo dnes poněkud kuriózní zdůvodnění: „Ačkoliv směr této povídky dobrý jest, má přece mnohé vady, pro které ji mládeži odporučiti nejde. Mimo jiné líčí se zde pokušení takovým způsobem, že mysl čtenářova mnohem spíše ku zlému pobádána bývá než k ctnosti a šlechetnosti.“²⁶ Příčinou vyřazení povídky byly nejen nespokojenost s nástrahami, které prověřují hrdinovu loajalitu vůči dobrodincům, ale také hodnotově nejednoznačné charakteristiky dospělých postav, zdůraznění potřeby němčiny v podnikání a hlavně osočování vlastenců z nenávisti k jezuitskému řádu. Tento rys textu však příznačně podtrhl až František Bartoš v pozdější pedagogické

25) Např. Václav Chabr: „Dětské plesy“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 4, s. 37–39.

26) „Seznam knih pro mládež“, cit. dílo, s. 621–622.

27) František Bartoš: „Nebezpečná kniha“, *Komenský* 10, 1882, č. 28, s. 433–438.

28) „Seznam knih pro mládež“, cit. dílo, s. 621.

Nakladatelé a knihkupci v procesu schvalování titulů pro školní knihovny

Již po prvním roce fungování komise začal schvalovací proces pražských učitelů zasahovat i nakladatelské a knihkupecké podnikání. Výbor totiž zjistil, že přečtenou (a tedy rozřezanou), navíc neschválenou knihu knihkupectví odmítají přijmout zpět. Další okresní porada tedy přijala praktický návrh učitele Zemana, aby okresní školní rada vyzvala „dotýčné obchodníky“, aby sami a zdarma výboru zasílali knižní novinky pro děti: „Lze očekávat, že pp. knihkupci s ochotou tak učiní, any tím i zájmy jejich výdatně podporovány budou.“²⁹

O tom, že zvláště nakladatelé provozující firemní knihkupectví výzvu neoslyšeli a své zásilky pojednávali jako dary pro školní knihovny, svědčí přípis Františka Vrby a Františka Antonína Zemana okresní školní radě z roku 1878. Předseda a tajemník přezkumné komise v něm informují, že bylo prozkoumáno sto devadesát devět knih, a žádají, aby darované fyzické exempláře knih byly rozdány do pražských škol. Další přípis okresní školní rady sděluje, že knihami byly 22. května 1878 poděleny knihovny osmi pražských obecných a měšťanských škol.³⁰

Četné další mnohastránkové nakladatelské brožury a prospekty i reklamy umístěné na palistech dalších titulů nakladatelství a v nejrůznějších periodikách nabízely vybranou produkci pro děti s upozorněním, že ji pražský výbor schválil a doporučil k nákupu a k zařazení do fondů školních knihoven. Seznamy pražské komise (také vzhledem k povaze *Posla z Budče* a *Besedy učitelské*, které je přinášely) tedy zjevně začaly mít zemskou působnost a pro obchod s knihami se stávaly komerčně zajímavými. Čtyři samostatné brožurky s knihami ze svého závodu vydal nakladatel František Augustin Urbánek, příznačně s upozorněním, že „veškery tyto uvedené knihy, pokud nejsou rozebrány“, má jeho knihkupectví na skladě a „povoluje pp. velectěným správcům knihoven školních přiměřenou srážku vůbec, zejména při **Nové knihovně pro mládež též schválené**“. Pro pohodlí objednavatelů stačilo uvést číslo titulu a vzhledem k tomu, že do knihovny mohly být zařazeny pouze knihy vázané, nabízela se též urychlená „pevná a trvanlivá vazba, po 16 kr. svazek“, k ušetření pak i svázání více titulů do jednoho svazku.³¹ Podobně si počínali například nakladatelé Jan Otto či Alois Hynek. Schválená produkce karlínského knihkupce a nakladatele Mamerta Knappa dokonce tvořila celou druhou část již zmíněné metodické publikace učitele F. V. Kodyma *Rady a pokynutí o zařizování a správě knihoven*. Nakladatelé rovněž pokračovali v už zavedené praxi a vedení knižnic určených dětskému čtenáři svěřovali praktikujícím učitelům, kteří byli zárukou bezproblémových edičních plánů.

Zapojením komerční sféry však mohla učitelská kontrola nové produkce v některých případech ztrácet na objektivitě. Když nakladatel či knihkupec knihu neposkytl (stát se to mohlo zvláště u malých podniků), nebyla v seznamech uvedena a možnost jejího

29) „Učitelská okresní konference v Praze“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 51–52, s. 615–617, 631, 8, 1876, č. 1, s. 9–11, zde s. 631.

30) AHMP, MHMP I, referát VI, 1871–1895, kt. 26, sign. 62/1, Výbor ku zkoumání spisů pro mládež okresní školní radě [1878] a odpověď okresní školní rady 22. 5. 1878.

31) *Prvý seznam kněh schválených pro knihovny školní od konferencí učitelstva pražského roku 1875*, Praha, F. A. Urbánek [1876], s. 1. Nakladatel v dalších letech vydal ještě tři podobné prospekty.

zařazení do žákovské knihovny byla mizivá. Od poloviny osmdesátých let, kdy už komise na nevhodné tituly neupozorňovala, jen je nezařazovala do seznamů doporučených knih, mohl být takový titul dokonce považován za závadný. Jen málokdo si mohl zjednat nápravu svou pedagogickou reputací, jak se o to pokusil F. V. Kodým, když za své knihy intervenoval přímo u Jana Dolenského:

Velectěný pane kolego! Nemýlím-li se, ráčíte být jednatelem výboru ku prozkoumání spisů pro mládež. Za tou příčinou obracím se k Vám se snažnou prosbou, abyste byl tak laskav a sděliti mi ráčil, proč nedošlo k odporučení mých nedávno vydaných spisů *Na výletech* (u A. Hynka) a *V dětském světě* (v Brně), jakož i tamtéž (v Brně) vydaný spisek *Pod lipami*. Prvý schválen jest všemi učitelskými listy [tj. má příznivé recenze, VB], druhý i mnohými jinými, třetí snad Vám byl zaslán.³²

Ministerstvem nařízená druhá purifikace fondů žákovských knihoven a její dopady

Ač se učitelstvo snažilo očistit stávající fondy od titulů, které by mohly být vnímány jako výchovně nevhodné, a regulovat nové obohacování fondů žákovských knihoven doporučováním příhodných titulů jako nových přírůstků, jeho aktivita posléze nebyla vůbec zohledněna.

V roce 1883 byl zásadním způsobem novelizován Hasnerův zákon, přičemž nová úprava posílila postavení katolické církve nad výukou a širokou možností úlev z docházky na obecné školy de facto zkrátila povinnou školní docházku na šest let.³³ Tento akt rozbouřil obecné mínění a vyvolal projevy nespokojenosti zvláště v učitelském tisku – ještě před přijetím novely proti ní masivně intervenoval Ústřední spolek jednot učitelských. Bylo nasnadě, že obecný neklid vedl k řadě úředních školských nařízení, z nichž jedno se opět dotklo žákovských knihoven a jejich fondů – váha byla znovu položena na požadavky „úcty k náboženství“, k dynastické oddanosti a vlastenectví a „úcty k vlastenským zařízením“, čili úcty ke správním orgánům a úřadům v širším smyslu slova. Výnos ze 3. ledna 1883 znovu zviditelnil téměř totožné nařízení z roku 1875 a podtrhl důležitost dodržování pravidel o dozoru nad knihovny pro učitele i inspektory a důležitost kontroly domácí četby žáků. Navíc byl provázen dovětkem, že knihovny se musí okresní školní porady učitelů zabývat zvláště důkladně.³⁴

Dva roky poté následoval ministerský výnos ze 16. prosince 1885.³⁵ Ten již zavedenou praxi učitelské regulace knihovnických fondů zcela devalvoval, když uvedl, že „opětovaně

32) Archiv Národního pedagogického muzea Jana Amose Komenského v Praze, Jan Dolenský, František Vlastimil Kodým Janu Dolenskému 24. června 1886.

33) „Zákon č. 25. Zákon, daný dne 2. května 1883, kterýmž se mění některá ustanovení říšského zákona ze dne 14. května 1869 (Z. ř. č. 62)“, *Věstník vládní u věcech škol obecných v Království českém* 13, 1883, č. 6, s. 91-98.

34) „Vnesení ministra duchovních záležitostí a vyučování ze dne 3. ledna 1883, č. 13456 z roku 1882, svědčící všem zemským školním úřadům v příčině dozoru ku knihovnám žáků na školách obecných a měšťanských jakož i v příčině jich užívání“, *Věstník vládní u věcech škol obecných v Království českém* 13, 1883, č. 1, s. 5.

35) „Vnesení ministra záležitostí duchovních a vyučování ze dne 16. prosince 1885, č. 23324, svědčící všem zemským úřadům školním v příčině přehledky knihoven žáků na obecných a středních školách“, *Věstník vládní u věcech škol obecných v Království českém* 16, 1886, č. 1, s. 3.

se stalo, že v knihovnách žáků na obecných a středních školách nalezly se knihy, kteréž po obsahu svém účeli vzdělávání a vychovávání mládeže nejen přiměřeny nebyly, nýbrž přímo jako škodlivé označiti se musily“. Týmž výnosem proto byla opětovně nařízena „důkladná přehlídka“ všech knih, tiskopisů a „obrázkových děl“ nacházejících se ve školních knihovnách, kterou měli provést správcové a ředitelé škol.

Revize knihoven měla být podle původního nařízení ukončena 1. května 1886, ale vzhledem ke zmatku, který poté nastal, musela být časová hranice ještě o rok prodloužena. Zjistilo se totiž, že při vyřazování neexistuje jednotné kritérium „škodlivosti“ pro všechny školy. Okresní školní rady proto žádaly, aby jednotlivé školy vzájemně porovnávaly svou probírku knihovního fondu s knihami vyřazovanými v jiných ústavech. V pražských školách museli školní správcové vytvořit velké tabulky, v nichž se uváděl název vyřazené knihy, místo a rok vydání, autor nebo překladatel a „jméno školy, kde spis odstraněn byl“.³⁶ Křížovou kontrolou se tak zjistilo, která z pražských obecných škol si titul ponechala – jakmile jej vyřadila jediná škola, nesměl být ve fondu knihovny žádné školy v okrese. Obdobně se porovnávaly katalogy jednotlivých školských okresů.

Provládní tisk předkládal celou akci jako očistu od knižního braku, včetně knih s „prušáckou“ tendencí, obecným míněním proto hojně podporovanou:

Přes všecken přísný dozor dostalo se do knihoven [...] mnoho bejlí, které nemůže blahodárně na vývoj ducha a mysli mládeže školní působiti, jak se to už častěji při akademické mládeži objevilo. Bude nyní v tom ohledu soustavněji pokračováno, než jak se bylo dosud dalo, a též v tomto směru dochází působení nového ministra vyučování souhlasu v obyvatelstvu, když se zejména mravních, náboženských a vlasteneckých ohledů v tomto oboru šetřiti bude, aniž by se tím svoboda vědy nějak obmezovala.³⁷

V hlučné diskusi, která kolem purifikace knihoven probíhala, se učitelé většinou rovněž přikláněli k mínění, že se školy definitivně zbaví nevhodné „brakové“ četby. Současně je však výsledkem knihovní čistky, který byl veden za jejich účasti, nemile překvapil množstvím nově vyřazených knih. Jeden ze zasloužilých učitelů, František Hrnčíř, jenž usiloval o zkvalitnění výuky i dětské četby a jako spisovatel, redaktor a nakladatel se snažil své ideály uvádět v život,³⁸ vydal roku 1887 vlastním nákladem dvoudílný výbor ze svých fejetonů *O dětské literatuře*.³⁹ Očistě knihoven zde věnoval hned několik kapitol.⁴⁰ Ač probírku v podstatě schvaloval, přece jen ho překvapilo, že někde z knihovního fondu zbyla třetina:

Odklizeno bylo vše, co by jen poněkud mohlo zodpovědnost způsobiti. [...] Tato **revize knihoven bez konce** byla zvláště v Praze. Jako jinde, tak i tu shledáno, že si každý sbor učitelský

36) AHMP, MHMP I, referát VI, 1871–1895, kt. 12, sign. 13/1, Seznamy (tabulky) pražských škol.

37) „Ministr vyučování a oposice“, *Pražský deník* 20, 1885, č. 294, 27. 12., s. 1.

38) Srov. Karel Rýdl: *František Hrnčíř (1860–1928) – symbol českého učitelstva*, Pardubice, Nakladatelství Univerzity Pardubice 2009.

39) Uveřejňoval je pod různými pseudonymy (J. Verner, Dr. J. V., C. Autor, K. Antor, Fr. Drnkačka aj.) zvláště v časopisech *Komenský* a *Posel z Budče*. Srov. „Bibliografie Františka Hrnčíře“, in K. Rýdl: *František Hrnčíř*, cit. dílo, s. 149–186.

40) František Hrnčíř: *O dětské literatuře. Příspěvek k jejímu vývoji*, sv. 1–2, Brno, vl. n. [1886, 1887], zde sv. 2, s. 34–54.

počínal jinak: co schválila jedna škola, druhá často odsoudila. Některé školy až ke 200 spisů z knihoven svých vyloučily.⁴¹

Pro nás je podstatná i Hrnčířova informace, že konečné slovo měl opět pražský Výbor ku zkoumání spisů pro mládež. K jeho činnosti nutno dodat, že již od roku 1888 opět sledoval novou produkci v seznamech „nové řady“, v nichž však nebyly uváděny závadné tituly, a ještě v roce 1894 připravil shrnutí svých zkoumání.⁴² Pomáhal znovu naplňovat školní knihovny početně zdevastované druhou plošnou revizí takovými svazky, kterých se správcové knihoven nemuseli obávat, neboť jejich tvůrci, většinou učitelé poučení přestálým martyriem, tvořili nejen hojně, ale i „řádne“.

Purifikace ohrozila jak samotné školní knihovny, tak celou vydavatelskou politiku oblasti literatury pro děti a mládež. Takto už v době probíhající očisty knihovnických fondů uvažoval například K. Pochyba (zjevně pseudonym) v *Besedě učitelské*:

Nakladatele tíží nejistota, že neobstojí nový spis před úzkostlivou cenzurou pedagogickou, ztrácejí chuti k vydávání děl nových, byť i původních, odškádlení jsouce velikou škodou hmotnou, již nevyhnutelně proklamováním tolika spisů za nevhodné utrpěti musí. Krátce: **uškodilo se příští produkci původní**, i máme odůvodněnou vyhlídku, že vydávání spisů dětských ochabne a mládež, dychtící neustále po četbě nové, bude odkázána pro nepatrný výběr novinek opět jen k těm knihám, jež pochodí z dob starších, ku překladům pohotově jsoucím ve knihovnách.⁴³

Nemilé překvapení způsobily nejen značné ztráty v knihovnických fondech, ale též vyloučení titulů, které byly považovány za klenoty národní i evropské literatury. Nevhodnými byly shledány například pohádky Boženy Němcové,⁴⁴ výchovná povídka *Škola mé štěstí* Karoliny Světlé či pohádky Hanse Christiana Andersena. Podle drobnohledného zkoumání totiž obsahovaly závadné motivy, proti nimž učitelstvo obecně brojilo (například *Škola mé štěstí* měla zobrazovat matku hrdinky jako neempatickou a k výchově nezpůsobilou hrubou ženu), či pouze nedodržovaly školskou jazykovou správnost.

Už roku 1887, tedy ještě v průběhu plošné revize, vyjádřil iniciativně svůj odsudek pohádek Boženy Němcové (příznačně bez explicitního uvedení autorčina jména) příspěvatel *Učitelských novin*:

Přišed do třídy, jsem mile překvapen, neboť vidím, že děvčata, sedíce klidně na svých místech, naslouchají pozorně pohádkám, jež jim jedna z čipernějších žaček předčítá. Jsa puzen jakousi předtuchou, zavolal jsem zmíněnou žákyni, by mi knihu, z níž předčítala ostatním, ukázala. Sotva jsem však prohlédl několik stránek, zůstal jsem celý zaražen. I táži se děvčete: „Kdo ti půjčil tuto knihu?“ A ona odpovídá: „Maminka.“ Táži se dále: „Četla jsi celou tu

41) Tamtéž, s. 42–44.

42) „Seznam spisů pro mládež, kteréž pro knižnice žakovské doporučil Výbor ku zkoumání spisů pro mládež v Praze“, *Beseda učitelská* 26, 1894, č. 2, mimořádná příloha.

43) K. Pochyba: „Po revisi školních knihoven“, *Beseda učitelská* 18, 1886, č. 28, s. 389–391, zde s. 390.

44) K vyřazování pohádek Boženy Němcové z žakovských knihoven srov. rovněž Miroslav Heřman: „Školská cenzura dvou pohádek Boženy Němcové“, *Literární archiv* 1, 1966, s. 253–255.

knihu?“ Ona pak prostosrdečně odpovídá: „Četla jsem ji již třikrát a čtu ji nyní počtvrté.“ Na doklad, jak nevhodný a mládež otravující obsah té knihy jest, stojtež zde některé ukázky. Tak čteme na str. 223.: „Odřekni se po tři noci manželského lože a pojď se mnou.“ Na str. 238.: „Za krátký čas Eliška slehla a porodila dva roztomilé chlapečky.“ Příkladů jiných uvéstí bych mohl více, však ze slušnosti nelze jim tuto místa dopřáti. Zabaviv dotčenou knihu (jsou to *Národní báchorky a pověsti*, vydané r. 1862 nákladem A. Augusty v Litomyšli), odeslal jsem ji druhého dne oné matce, připojiv poučení, kterak se má budoucně u výběru čtiva pro svoji desítiletou dceru zachovati.⁴⁵

V těchto kontextech tedy zmíněný K. Pochyba uvažoval, když uznával, že „při revizi nikde nebylo nalezeno knihy závadné ve příčině vlastenecké nebo náboženské. Ale právě proto, že nebylo nalezeno vady v obou prvních příčinách, obrácen jest zřetel i ku stránce poslední, mravní, a zde hloubáno a pitváno britkým nožem nejpřísnější kritiky. Ve spise mluví se o svatbě, sňatku, narození dítěte, náklonnosti přátelské, a proto s ním na hranici“.⁴⁶ Přesto i tento pisatel (stejně jako zmíněný František Hrnčíř)⁴⁷ nakonec stanovil pravidla, která by měla nová literatura pro děti dodržovat:

Při posuzování spisů po stránce mravní dlužno přihlídati, po našem náhledu, k těmto věcem:

- 1) Aby povinná úcta i láska k rodičům, příbuzným a vůbec osobám majícím nárok na obě byla zachována za všech okolností.
- 2) Aby neobsahoval spis necudných popisů, dvojsmyslných narážek, nadávek, výlevů lásky pohlavní, líčení vražd, podvodů, krádeží a vůbec činů špatných, trestuhodných.
- 3) Aby neliboval si ve vadách dětských anebo lidí dospělých a nezastával se jich i nestavěl ve světle příznivém.
- 4) Aby neměl spis za hrdinu osobu špatně jednající, by neuváděl v posměch nižádného stavu, ni osoby.
- 5) Aby bylo zlo – je-li vůbec do děje nutno – krátce popsáno a viníka stihla zasloužená pokuta.⁴⁸

Požadavkům, které měly obrozovat soudobou výchovnou literaturu pro děti a mládež, jako jeden z prvních dostal Jan Dolenský, ale v extrémní a nešťastné podobě. Vyřazení Andersenových *Povídek a báchorek* v překladu Josefa Mikuláše Boleslavského⁴⁹ ho dovedlo k novému „překladu“ Andersena. Některé důležité motivy bychom tu sotva poznali: v *Malence* se protagonistka nemá stát krtkovou chotí, ale schovankou; Gerda a Káj ze *Sněhové královny* (zde s názvem *Sněhurka*) nejsou přátelé, ale sourozenci; v *Křesadle* vysloužilce nezabije čarodějnice, ta zemře náhle sama, a princeznu mu kouzelní psi vozí proto, aby se přesvědčil ne o její kráse, ale o tom, že ji vězní zlý cizí král, cesty jsou

45) „Od Labe. Bděmež pilně nad četbou mládeže“, *Učitel'ské noviny* 5, 1887, č. 15, s. 177.

46) K. Pochyba: „Po revizi školních knihoven“, *Beseda učitel'ská* 18, 1886, č. 28, s. 389–391, zde s. 390.

47) František Hrnčíř: „O povídce pro mládež“, in týž: *O dětské literatuře*, cit. dílo, sv. 2, s. 3–30.

48) K. Pochyba: „Po revizi školních knihoven“, *Beseda učitel'ská* 18, 1886, č. 28, s. 389–391, zde s. 390–391.

49) Hans Christian Andersen: *H. C. Andersena Povídky a báchorky*, zčeštil Josef Mikuláš Boleslavský, Praha, I. L. Kober 1863.

Andersenovy báchorky a povídky pro mládež

Povídky adaptované Janem Dolenským v souladu se školou preferovaným mravnostním kánonem se staly později symbolem diletantismu a přehnané pruderie učitelské produkce pro děti a mládež.

Zdroj: Hans Christian Andersen: *Čarovné zjevy. Výbor H. C. Andersenových báchorek a povídek pro mládež*, dle vypravování P. Arndta aj. české mládeži podává Jan Dolenský, Praha, B. Stýblo 1890.

valy například *Pedagogické rozhledy*. List byl vydáván učitelským nakladatelským spolkem Dědictví Komenského, který od roku 1892 vydával v několika řadách pedagogickou a lidovýchovnou literaturu, spisy pedagogických klasiků, aktuální přednášky z oborů spjatých s pedagogikou i knihy pro mládež. *Pedagogické rozhledy* rovněž pravidelně poskytovaly prostor kritickému sledování literatury pro děti.⁵³ Rubriky se ujal Jaroslav Petr,

součástí vysvobození aj.⁵⁰ Právě tato úprava klasika z pera zasloužilého funkcionáře přezkumného výboru a autora expozic vzorných žákovských knihoven často sloužila jako argument při odsudcích neuměleckosti, diletantismu a směšné pruderie celku „výchovně řádné“ učitelské produkce. Posloužila například i k adorování přirozeného uchopení života antropomorfizovaných hmyzích hrdinů v Karafiátových *Broučcích*, knize, která (vydána spisovatelovým vlastním nákladem roku 1876) zcela unikla pozornosti výboru. Odkazovala k ní nejen objevitelská recenze Gustava Jaroše-Gammy,⁵¹ po níž se Karafiátova pohádka stala čtenářským bestsellerem, ale i další, které v ní vítaly nejmenším dětem přístupný a výsostně umělecký text: „odvaha nebát se k dětem promluvit o ženění, o lásce, je líbezná. Pamatujeme, jak úzkostlivě se svého času oklešťovaly pohádky Andersénovy pro naše děti.“⁵² Zvrat v pohledu na produkci pro děti a její přísnou reglementaci nastal až nástupem nové generace učitelů, kteří zaujali čelná místa v učitelském sdružování.

Změnu stanov a názvu Ústředního spolku jednot učitelských roku 1901 (nový název zněl Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Království českém) reflektovaly například

50) Hans Christian Andersen: *Čarovné zjevy. Výbor H. C. Andersenových báchorek a povídek pro mládež*, dle vypravování P. Arndta aj. české mládeži podává Jan Dolenský, Praha, B. Stýblo 1890.

51) [Gustav Jaroš-Gamma]: „Broučci. Pro malé a velké děti“, *Čas* 7, 1893, č. 35, s. 546-548.

52) -ská: „Broučci‘ pro malé i velké děti“, *Máj* 1, 1902/1903, č. 9, s. 128; srov. rovněž Věra Brožová: *Karafiátovi Broučci v české kultuře*, Praha, ARSCI 2011.

53) Srov. Ladislav Horák: *Dvacet let práce Dědictví Komenského. 1892-1912*, Praha, Dědictví Komenského 1913; k formování kritiky v oblasti dětské literatury Hana Šmahelová: *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*, sv. 1, *Studie s antologií textů z přelomu 19. a 20. století*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 1999.

který se snažil vyloučit chaos v nejrůznějších kritériích mimoestetických i tendenčních a charakterizoval výchovný smysl beletrie:

Ale když už stojíme na poli pedagogickém, pak akcentujeme požadavek, aby literatura pro mládež měla ten výchovný význam, který má literatura pro člověka dospělého. Význam stupňovaný, ale v širokém pojetí výchovy: ustavičné, nekonečné vzdělávání nitra, prohlubování nitra, naplňování duše teplem umění, kultura lidského citu. Mládež nikde neče, aby se vyučila ctnostem, jako člověk dospělý ctnostem z knih se neučí. Ale právě to stálé naplňování nitra lepším, světlejším, vyšším životem, pronikání celé bytosti lidské stoupající kulturou pravého umění, to tvoří dispozice, z kterých pučí také povýšenější, hodnotnější život, a tedy nepřímou i ctnost sama. V tom smyslu jedině má umění své ryzí poslání výchovné.⁵⁴

Na valné hromadě Dědictví Komenského v roce 1902 došlo vlivem působení mladších učitelů k rekonstrukci redakce vydavatelství. Nové sebevědomí učitelstva demonstroval o rok později též *Kulturní program českého učitelstva* autorů Josefa Černého, Josefa Úlehly aj., jehož cílem bylo nejen školní působení, ale také lidovýchova a lidové vzdělávání obecně.⁵⁵ Úrodnou půdu v učitelském prostředí našlo i Hnutí za uměleckou výchovu mládeže a jeden z významných činitelů učitelského sdružení, čáslavský učitel Josef Patočka, inicioval anketu o umělecké výchově mládeže, v níž se vyslovili pedagogové i přední osobnosti vědeckého života. Roku 1902 knižně vydaná Patočkova studie *Ideály umělecké výchovy a půda české skutečnosti* představuje další obrat v pojetí funkce umění ve výchově – umění začíná být vnímáno jako důležitý výchovný činitel. Na poli literatury pro mládež Patočka viděl jedině řešení:

Mezi úkoly tohoto oboru náleží především také revize, vlastně v našich poměrech nové založení žákovských knihoven. A toho nelze splnit bez zásadního rozhodnutí v otázce četby mládeže: že specifická literatura pro mládež v běžném smyslu nemá oprávněnosti, že báseň a povídka pro děti má mít také svou uměleckou cenu, musí se stát mezi učitelstvem maximou.⁵⁶

Závěrem

Správa konkrétní školní žákovské knihovny se na průsečíku všech zájmů, od výchovně estetických po ekonomické, jež byly navíc učiteli nařizovány nejrůznějšími závaznými direktivami, jeví pro poslední třetinu 19. století být činností velmi dobrodružnou. Představovala neustálé redefinování a obnovování učitelských konsenzů. V širším slova smyslu se skrze ni projevuje osobní nasazení a individuální preference (výchovně-vzdělávací, služebně-kariéerní, vlastenecké, politické a jiné) samého správce knihovny, ozřejmují se přístupy a taktika postupně sílícího učitelského sdružení, prosazující však i hmotné zabezpečení učitelstva, a zhusta kvůli nim přistupující na loajální ústupky nadřazeným institucím

54) Jaroslav Petr: „Literatura a umění pro mládež. Úvod ku kritice (pokračování)“, *Pedagogické rozhledy* 15, 1902, č. 4, s. 187–188, zde s. 188.

55) Jiří Pokorný: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha, Karolinum 2003, s. 92–108.

56) Josef Patočka: *Ideály umělecké výchovy a půda české skutečnosti*, Praha, Dědictví Komenského 1902, s. 18.

různých stupňů. V neposlední řadě dění kolem žákovských knihoven s postupujícím stoletím zohledňuje rozvoj věd o společnosti včetně pedagogiky a proměnu estetických kánonů v dobovém umění.

Instituce školní žákovské knihovny a její demonstrace řádné výchovy patrně inspirovala i učitelstvo první republiky. Už druhý sjezd nově ustavené Společnosti přátel literatury pro mládež v roce 1919 volal po vytvoření „vzorné dětské knihovny“, učitel Václav František Suk doporučil zřídit stálou instituci pro posuzování literární produkce pro mládež a při Společnosti byla ustavena „knižní komise referentská“, která sestavila první *Seznam dobré četby dětem*, nový učitelský kánon dětské četby.⁵⁷

57) Podrobně Milena Šubrtová: „Dobré knihy dětem‘. Příspěvek k četbě dětí v meziválečném období“, in Martina Halířová (ed.): *Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*, Pardubice, Východočeské muzeum v Pardubicích 2008, s. 257–267, zde s. 260–261.